



Türkiyə-Azərbaycan ticarət əlaqələrinin mövcud vəziyyəti və inkişaf perspektivləri

Nicat HACIZADƏ,
"Bir Pəncərə" İxrac Dəstək Mərkəzinin rəhbəri

XÜLASƏ

Türkiyə və Azərbaycan arasında xarici ticarət münasibətləri 1992-ci ildən başlamışdır. Müvafiq zamandan başlayan ticarət münasibətlərinə 2016-cı ildən etibarən enerji təhlükəsizliyi də töhfə verməyişdir. Azərbaycanın ixracında əsaslı rol oynayan qaz ixracında Türkiyə Cümhuriyyətinin payı artmaqdadır. Habelə, Türkiyə Azərbaycanın xarici ticarət münasibətlərində yalnız ən çox enerji idxal edən ölkə deyil, həmçinin əsas qeyri-neft ixracında yüksək paya malikdir. İki ölkə arasındakı xarici ticarət əməliyyatlarında Azərbaycanın payının yüksək olmasının yeganə səbəbi enerji ilə əlaqədardır. Habelə, bu göstərici Azərbaycanın əmtəə nöqtəyi-nəzərdən aşağı diversifikasiyaya malik olmasının təzahürüdür.

Açar sözlər: *Türkiyə, Azərbaycan, ixrac, enerji, qeyri-neft, şaxələndirmə*

GİRİŞ

Tarixi köklərə dayanan Türkiyə və Azərbaycan əlaqələri son illər dərin və davamlı inkişaf xarakteri daşıyır. İqtisadi və ticari nöqtəyi-nəzərdən regionda geniş əlaqələrə malik hər iki ölkə arasında müşahidə edilən tərəfdaşlıq ötən hər ilə nisbətdə yüksəliş istiqamətində davam edir. Dünyanın 60% əhalisini, 80%-lik iqtisadiyyatını, 75%-lik global ixracını özündə cəmləşdirən 20-lik (G20) [18] iqtisadiyyatlarının tərkib hissəsində yer alan Türkiyə Respublikası regional iqtisadi güc kimi Azərbaycan iqtisadiyyatının da inkişafında önəmli paya sahibdir. Türkiyə Respublikası tərəfindən Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən investisiya 2019-2021-ci illər ərzində artım sürəti ilə davam edir. 2019-cu ildə Türkiyə investorları tərəfindən Azərbaycan iqtisadiyyatına 571 milyon ABŞ dolları, 2020-ci ildə isə 0,2% artımla 578 milyon ABŞ dolları sərəməyə qoyulub. Covid-19 pandemiyasının əhatə dairəsinin 2020-ci ildə genişlənməsi şəraitində Türkiyə investorları tərəfindən kapital qoyuluşları artmışdır. Qeyd edilən sərmayələr Azərbaycana qoyulan investisiya tərkibində 12,8% payla Böyük Britaniyadan sonra ikinci yerdə qərarlaşıb. Azərbaycan investorları üçün Türkiyə iqtisadiyyatı cəlbedici xarakter daşımaqda davam edir. Statistik göstəricilərə əsasən, Azərbaycanın investisiya qoyuluşunda Türkiyə Respublikası lider ölkədir. 2019-cu ildə Azərbaycanın xarici ölkə iqtisadiyyatlarına sərmayə qoyuluşu 2,6 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir ki, 32,3% pay ilə Türkiyə Respublikası lider ölkə olmuşdur. Xüsusilə, Azərbaycanın nəhəng dövlət şirkəti tərəfindən qoyulan kapital ümumi investisiyanın böyük hissəsini təşkil edir. İnvestisiya fəaliyyəti ilə birgə xarici ticarət əlaqələrində də iki ölkə arasında yüksək dövriyyə mövcuddur. Hər iki ölkənin dövlət rəhbərlərinin mütəmadi görüşləri zamanı ticarət dövriyyəsində qarşıya qoyulmuş hədəfə çatmaq istiqamətində geniş müzakirələr aparılır. 25 fevral 2020-ci il tarixində Türkiyə Prezidentinin Azərbaycana rəsmi səfəri zamanı xarici ticarət dövriyyəsinin 15 milyard ABŞ dollarına çatdırılması hədəflənmişdir. Səfər çərçivəsində Türkiyə ilə Azərbaycan arasında 13 sənəd imzalanmışdır ki, 7-si iqtisadi əlaqələrin gücləndirilməsini əhatə edirdi. Türkdilli dövlətlər arasında ən yüksək milli gəlirə sahib olan Türkiyə Respublikası həmin ölkələrlə də geniş ticarət əlaqələrinə malikdir. İqtisadi Mürəkkəblik İndeksində görə dünyanın 29-cu ən çox şaxələnmiş iqtisadiyyatına və ixracına malik olan Türkiyənin xarici ticarət diversifikasiyası müzakirə mövzudur. Abdüllatif Çeviker Türkiyənin ixrac diversifikasiyasının iqtisadi artıma təsirləri mövzusunda apardığı təhlildə Aktaş (2009), Demirhan (2005), Karagöl və Serel (2005), Karagöz və Şen (2005), Şimşek (2003) və Tuncerin (2002) tədqiqatlarına istinad edərək Türkiyədə şaxələndirmənin iqtisadi artıma təsirlərinin mövcud olması qənaətinə gəlmişdir.



Təhlil əsasında aparılan hesablamaya 1962-2008-ci illəri əhatə etmişdir. Tədqiqatçılar tərəfindən əldə edilən qənaətə görə Türkiyədə ixracın şaxələndirilməsinin sürəti ilə böyümənin sürəti arasında müsbət korelasiya vardır. Buna baxmayaraq, Türkiyədə istehsal edilən mal və məhsullarda idxal asılılığı mövcuddur. Türkiyənin xarici ticarət balansındakı kəsir makroiqtisadi volatillik yaratdığı üçün uzun illərdir müzakirə mövzudur. Resursla zəngin türkdilli ölkələrdə ixrac diversifikasiyasına toxunan Dr. Bayramov Hirschman indeksi əsasında apardığı qiymətləndirməyə əsasən, Azərbaycanın ixrac diversifikasiya əmsalının aşağı olduğunu bildirir. Buna baxmayaraq, Türkiyə Dünya Bankının və İqtisadi Mürəkkəblik İndeksinin hesablamalarına əsasən daha aşağı konsentrasiyası olan iqtisadiyyata malikdir

TÜRKİYƏ-AZƏRBAYCAN XARİCİ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNƏ STATİSTİK TARİXİ BAXIŞ (1992-2005)

Azərbaycan ilə Türkiyə arasında xarici ticarət əlaqələrinin tarixi 1992-ci ildən başlayır. Həmin ildən etibarən türkdilli ölkələr arasında xarici ticarət əlaqələri üzrə lider mövqeyini qoruyub saxlayan Türkiyə Respublikası Azərbaycanın beynəlxalq ticarət münasibətlərində əsaslı mövqe tutmaqda davam edir. 1992-2020-ci illər ərzində Türkiyə Azərbaycanın əsas xarici ticarət tərəfdaşı kimi Rusiya Federasiyasından sonra ikinci olmuşdur[1]. 1992-ci ilin statistik yekunlarına görə Azərbaycanın ümumi xarici ticarət dövriyyəsində Türkiyə 8,8% paya malik idisə, 1997-ci ildə 14% təşkil edirdi. 2005-ci ilə qədər nəşr edilən göstəricilərə müvafiq olaraq, Azərbaycanın ümumi xarici ticarət dövriyyəsində Türkiyənin payı 6-15% civarında dəyişmişdir. 1992-ci il istisna olmaqla, müstəqillik tarixi boyunca Türkiyə Respublikası müsbət saldoda olmuş, Azərbaycanın Türkiyədən idxalı ixracından daha çox olmuşdur. Azərbaycan ilə Türkiyə arasında ticarət dövriyyəsinin həcmi 2005-ci ildən etibarən kəskin şəkildə artmışdır. 2020-ci ilin statistik göstəriciləri ilə müqayisə etdikdə 2005-ci ildən etibarən 3,9 dəfə artım qeydə alınıb.

TÜRKİYƏ-AZƏRBAYCAN TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNDƏ HÜQUQİ BAZANIN DƏRİNLİYİ VƏ İNFRASTRUKTUR LAYİHƏLƏRİNİN ROLU

1991-ci ildən etibarən Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri üzrə ilk saziş 1992-ci ilin 2 noyabr tarixində Ankara şəhərində imzalanmışdır. Xarici ticarətdə rəqabətqabiliyyətliliyin təmin edilməsi istiqamətində hüquqi baza isə 1994-cü ilin 9 fevral tarixində imzalanmışdır ki, iki ölkə arasında həyata keçirilən ticarət zamanı malların qiymət rəqabətliyi təmin edilsin;

1. "Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında gömrük sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardıma dair" protokol	Ankara, 9 fevral 1994
2. "Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında gəlirlərin ikiqat vergiyə cəlb edilməsinin qarşısının alınması haqqında" Saziş	Ankara, 9 fevral 1994

Azərbaycan və Türkiyə arasında 13 aprel 2004-cü ildə imzalanan Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Türkiyə Respublikası Hökuməti arasında uzunmüddətli iqtisadi və ticari əməkdaşlıq haqqında Saziş xarici ticarətin liberallaşdırılması və qarşılıqlı ticarət dövriyyəsinin artımına hesablanmışdır. Qeyd edilən zamana qədər xarici ticarətin genişləndirilməsi istiqamətində ilk əhatəli sənəd hesab edilən Sazişin icrası istiqamətində yol xəritəsi kimi 2007-ci il 6 noyabr tarixində Azərbaycan və Türkiyə arasında "Uzunmüddətli iqtisadi əməkdaşlıq proqramı və icra planı" təsdiqlənmişdir. Bu yol xəritəsində xarici ticarət əlaqələrinin dayanıqlı olması məqsədlə;



Cədvəl 1: Uzunmüddətli iqtisadi əməkdaşlıq proqramı və icra planının əsas hədəfləri[6]

<p style="text-align: center;">"Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında uzunmüddətli iqtisadi əməkdaşlıq Proqramı və İcra Planı"</p>	1. İki ölkə arasındakı ticarət əlaqələrinin daha da inkişafı üçün milli qanunvericiliklər və beynəlxalq öhdəliklər çərçivəsində qeyri-tarif maneələrinin aradan qaldırılması,
	2. Preferensial Ticarət Sazişinin imzalanması imkanlarının hazırlanması,
	3. Hər iki ölkənin özəl sektoru arasındakı xarici ticarət fəaliyyətlərində irəli gələ biləcək problemlərin tez və ədalətli aradan qaldırılması,
	4. Ticarət əlaqələrinin inkişafı istiqamətində ticarət metodlarının tətbiq edilməsi,
	5. Hər iki ölkənin gömrük orqanları arasında təcrübə və mütəxəssis mübadiləsi,
	6. Azərbaycanın ÜTT-yə üzvolma prosesinin dəstəklənməsi istiqamətində məsləhətləşmələrin aparılması.

Mənbə: Türkiyə Respublikası Ticarət Nazirliyi

2020-ci ildə "Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında Yüksək Səviyyəli Strateji Əməkdaşlıq Şurasının səkkizinci iclasının Protokolu" imzalanıb. Protokol çərçivəsində xarici ticarəti birbaşa və dolayı əhatə edən istiqamətlər üzrə müxtəlif dövlət institutları arasında əməkdaşlıq, habelə 2004-cü il Sazişində qeyd edilən "Preferensial Ticarət Sazişi" imzalanmışdır.

İki ölkə arasında formalaşan hüquqi çərçivənin implementasiyası istiqamətində bir sıra beynəlxalq layihələr həyata keçirilib. Azərbaycanla Türkiyə arasında xarici ticarət əlaqələrinin inkişafında üç regional layihənin önəmli payı olmuşdur. 1994-cü ildə imzalanan "Əsrin müqaviləsi" sənədində Azərbaycanın xam neftinin Ceyhan limanı vasitəsilə Avro-Atlantik məkanına ixracı nəzərdə tutulmuşdur. Ötən 27 il ərzində Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri həm Azərbaycanın makroiqtisadi dayaqlarını və tədiyyə balansındakı müsbət saldonu təmin etmiş, həm də Türkiyəni tranzit ölkə kimi enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında önəmli fiqura çevirmişdir. Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəməri Azərbaycanın xam neft ixracatının stasionar nəql etməsində, həmçinin türkmən neftinin də Avropaya ixracında vasitəçi rola malik olmuşdur[19]. 2010-cu ildən Türkmənistan neftinin Ceyhan limanı vasitəsilə ixracı həm Azərbaycan, həm də Türkiyənin enerji təchizatında etibarlı tərəfdaşa çevirmişdir. Enerji təhlükəsizliyi və ticarəti sahəsindəki əməkdaşlıq Azərbaycan-Türkiyə arasında iqtisadi-ticari əməkdaşlığın hüquqi bazasının daha da dərinləşdirilməsi ilə nəticələndi. 2010-cu il 16 avqust tarixində imzalanan "Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında strateji tərəfdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında" müqavilədə ticarət-iqtisadi əlaqələrin hər iki ölkənin potensialına uyğun olaraq genişləndirilməsi, habelə iki ölkə arasında iqtisadi inteqrasiyanın dərinləşdirilməsi, enerji sahəsində qlobal və regional enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və iqtisadiyyatlarının gücləndirilməsi məqsədi ilə ərazilərdən keçən qlobal əhəmiyyətli enerji layihələrinin davamlı fəaliyyəti, yüklərin öz ölkə hüdudları daxilindəki dəniz və hava limanlarından, dəmir və magistral yolları şəbəkələrindən maneəsiz keçməsinin təmin olunması istiqamətində fəaliyyət öz əksini tapmışdır.

Regional sabitliyin təmin edilməsi, xarici ticarət əməliyyatlarının və prosedurlarının asanlaşdırılması məqsədilə 2017-ci il 30 oktyabr tarixində "Bakı-Tbilisi-Qars" dəmiryol xətti istifadəyə verilmişdir. Uzunluğu 850 km olan "Şərq-Qərb" dəhlizinin 500 km-dən çox hissəsi Azərbaycan ərazisindən keçir. "Bakı-Tbilisi-Qars" dəmiryol xətti Azərbaycan və Türkiyə arasında beynəlxalq ticarətin inkişafı ilə birgə, Avropa və Asiya arasındakı ticarət münasibətlərində tranzit kimi istifadəsi də hədəflənmişdir. "Bakı-Tbilisi-Qars" dəmiryolu xətti Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərindən Gürcüstanın Tbilisi və Axalkalaki şəhərlərindən keçməklə Türkiyənin Qars şəhərinə gedir. Eyni adlı xəttin istifadəyə verilməsi nəticəsində Orta Koridor vasitəsilə Çindən Avropaya nəql



edilən yüklərin istiqaməti şaxələnməmişdir. Gürcüstanın Poti və Batumi limanları vasitəsilə logistika imkanlarına alternativ olaraq "Bakı-Tbilisi-Qars" dəmiryol xəttinin istifadəyə verilməsi yük daşımalarında rəqabəti artırmışdır[3].

2020-ci ildə "Bakı-Tbilisi-Qars" dəmiryol xətti vasitəsilə daşınan yüklər ümumi daşınan yüklərin 1,5%-ni əhatə edib. 2019-cu ilin verilənlərinə görə isə eyni adlı göstərici 2,9%-ə malik olub. Pandemiya dövrü ərzində dəmiryolları ilə yük daşımalarının ümumi həcmi 4% azalsa da, "Bakı-Tbilisi-Qars" vasitəsilə daşınan yüklərin həcmi 114,8 ton və ya 3 dəfə artmışdır[3].

Cədvəl 2: "Bakı-Tbilisi-Qars" dəmiryolu xətti ilə yük daşımalarının həcmi (ton)

	2018-ci il	2019-cu il	2020-ci il
I rüb	6527	21469	62083
II rüb	21281	16321	95472
III rüb	22776	23237	32441
IV rüb	16809	49147	34948
Cəmi	67393	110174	224944

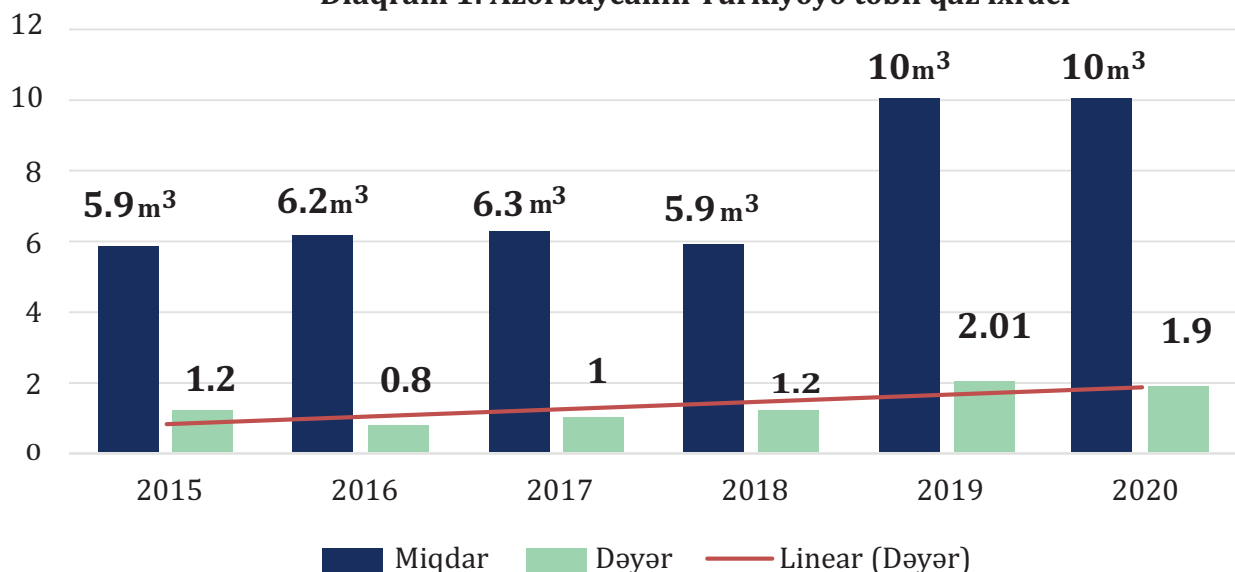
Mənbə: Azərbaycan Dəmir Yolları QSC

İki ölkə arasında birgə regional xarici ticarətin artırılması istiqamətində nəhəng layihə hesab edilən "Cənub Qaz Dəhlizi" (TANAP) Türkiyənin enerji idxalının diversifikasiyası və təhlükəsizliyinə şərait yaratdı. Türkiyə Respublikasının Rusiya və İran qazı idxalına olan asılılığının azaldılması istiqamətində Azərbaycandan qaz idxal etməsi enerji təhlükəsizliyinə xidmət edir. Bundan əlavə, Türkiyənin TANAP layihəsində tranzit ölkə kimi rola malik olması da hər iki ölkənin qaz təchizatında regional təhlükəsizliyin qarantı kimi çıxış etməyə imkan yaradır. Şahdəniz yatağından hasil edilən qazın Türkiyə bazarına ixracı iki ölkə arasındakı xarici ticarətdə önəmli paya malikdir. Trans-Anadolu layihəsində əsas hədəf Azərbaycanın enerji məhsulunun 6 mlrd. m³-in Türkiyə, 10 mlrd. m³-i isə Avropa üçün nəzərdə tutulduğu qeyd edilib.

TÜRKİYƏ-AZƏRBAYCAN TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNDƏ ENERJİ MƏHSULLARININ PAYI

Azərbaycanın Türkiyəyə qaz ixracı 2015-ci ildə 5,9 mlrd. m³ olmaqla 1,2 mlrd. ABŞ dolları, 2016-cı ildə isə 6,2 mlrd. m³ olmaqla 840 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdir[1]. Təbii qaz həcminin 5,08% artmasına baxmayaraq, ixrac dəyərinin azalmasına səbəb dünya enerji bazarlarında əmtəlik qaz qiymətlərinin 11,9% enməsi ilə əlaqədardır.

Diaqram 1: Azərbaycanın Türkiyəyə təbii qaz ixracı

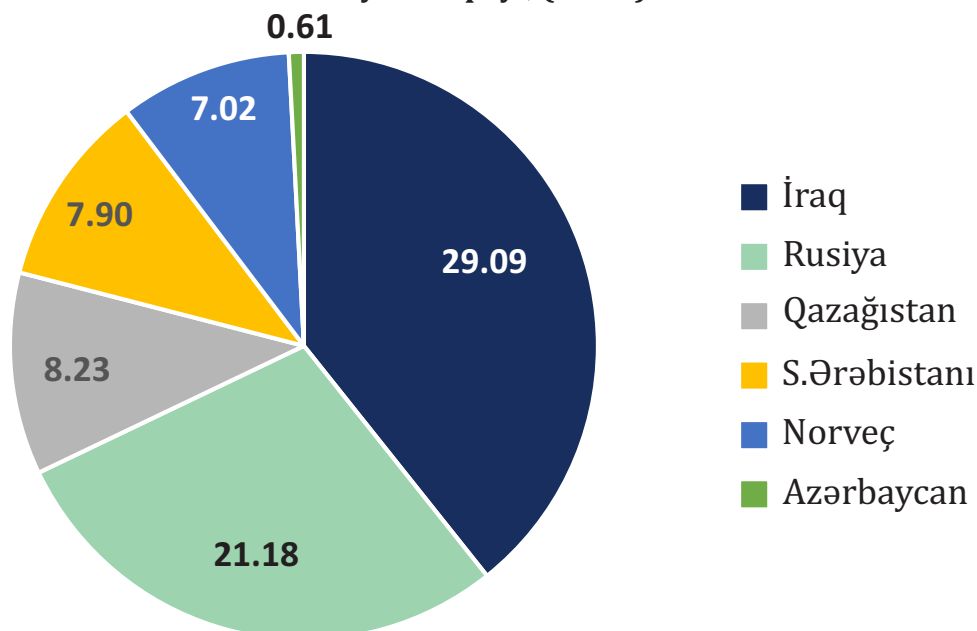


Mənbə: [1]



Azərbaycanın ümumi ixracında 90% paya malik xam neft və neft məhsullarıdır. İtaliya, Böyük Britaniya və Türkiyə Respublikası isə xam neft və təbii qazın əsas idxalçı ölkələrindəndir. Azərbaycanın xam neft ixracından əsas gəlir mənbəyi hesab edilən BTC kəmərinin böyük hissəsinin Türkiyə ərazisindən keçməsinə baxmayaraq, Türkiyənin xam neft və neft məhsulları idxalında Azərbaycanın payı azdır. 2020-ci ildə Türkiyənin idxal etdiyi xam neftin 29,1%-i İraq, 21,2%-i Rusiya, 8,2%-i Qazaxıstan və 7,9%-i Səudiyyə Ərəbistanından olub.

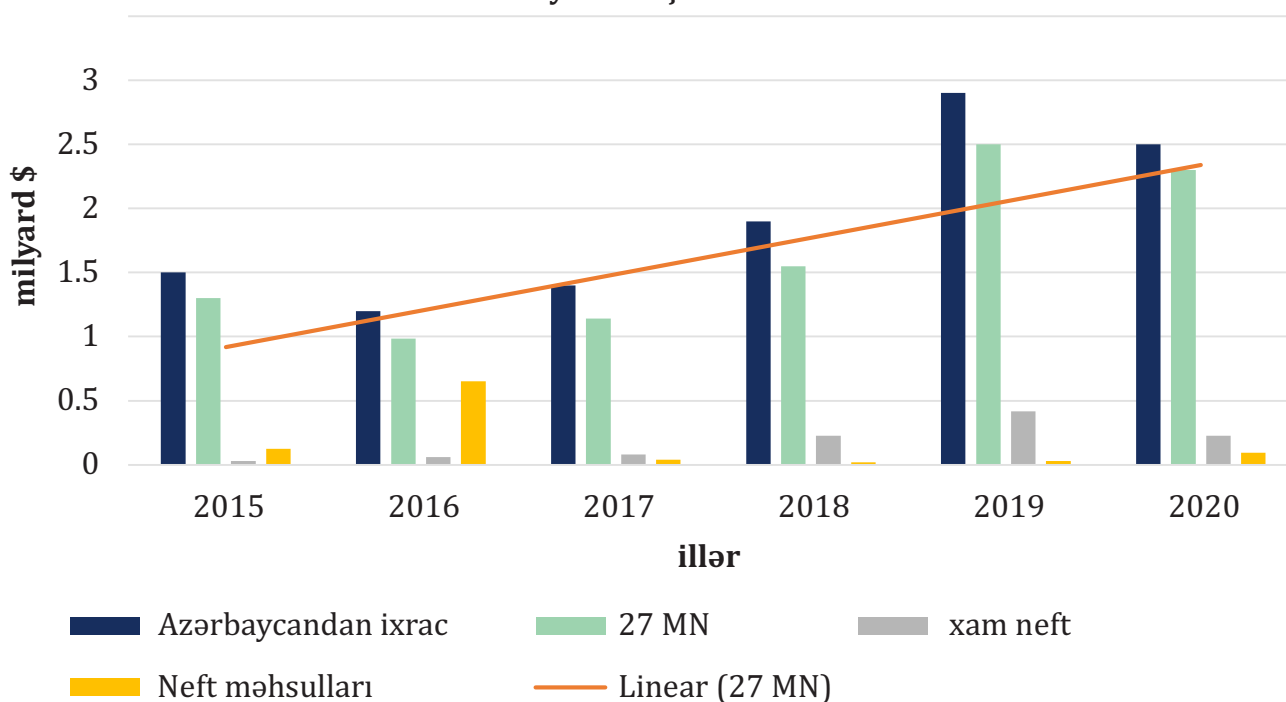
Diaqram 2: Türkiyənin neft və neft məhsulları idxalında Azərbaycanın payı, (faizlə)



Mənbə: 2020-ci il üçün Neft Bazarı Sektoru Hesabatı [7]

2020-ci ildə Türkiyə Respublikası Azərbaycandan 225,2 mln. ABŞ dolları səviyyəsində xam neft, 94,6 mln. ABŞ dolları səviyyəsində isə neft məhsulları idxal etmişdir. Azərbaycanın Türkiyəyə ixracının tərkibində təbii qaz 73% paya malikdir[1].

Diaqram 3: Azərbaycan və Türkiyə arasında enerji ticarəti, milyard ABŞ dolları



Mənbə: Azərbaycan Dövlət Gömrük Komitəsi [2]



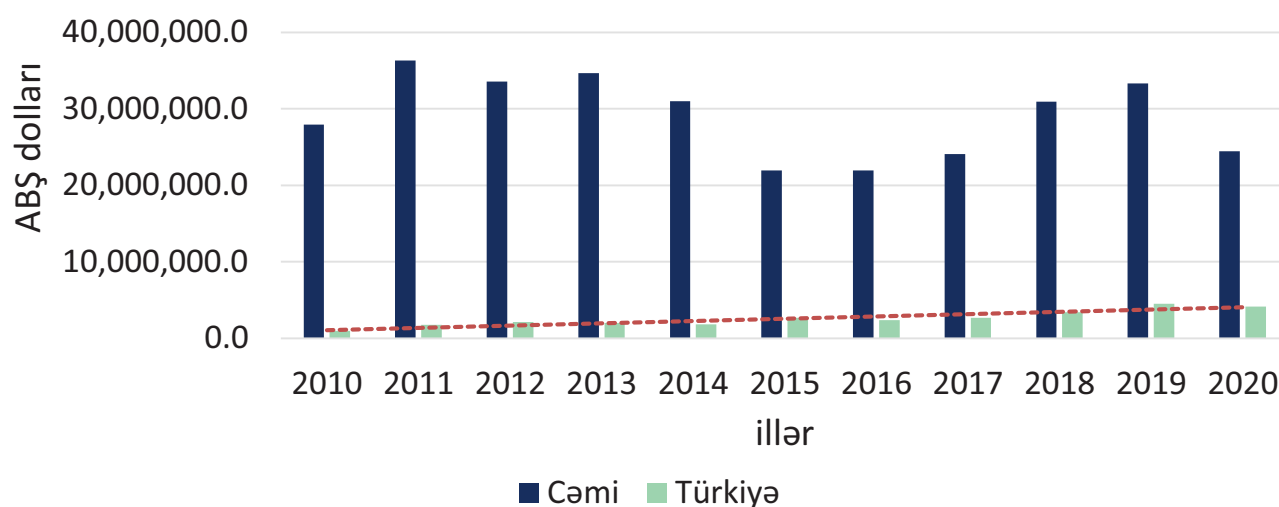
Türkiyənin enerji idxalında risklərin doğru idarə edilməsinə dayanan şaxələndirmə siyasəti[20] qarşısında Azərbaycanın eyni adlı ölkəyə ixrac faizində nəzərəçarpan konsentrasiya vardır. İki ölkənin ticarət münasibətlərində Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsinin müsbət saldosu 27-ci mal nomenklaturasının (2707, 2709, 2710, 2711, 2716 mal nomenklaturaları) hesabına qeydə alınmışdır[1]. Bundan əlavə, Azərbaycan və Türkiyə arasında idxal-ixrac göstəricilərində birmə 991 sayda dörd rəqəmli mal nomenklaturaları müşahidə edilmişdir. Yuxarıda göstərilən 5 nomenklatura ümumi sayın tərkibində 0,5% paya malikdir.

TÜRKİYƏ VƏ AZƏRBAYCAN VƏ ARASINDA TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİ

Türkiyə ilə Azərbaycan arasında xarici ticarət əməliyyatlarının həcmi 2010-2020-ci illər ərzində kumulyativ olaraq 28,4 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir[1]. Azərbaycan və Türkiyə arasında xarici ticarət son 15 il ərzində 6 dəfə azalmış, 9 dəfə isə artmışdır. Verilənlərə əsasən, azalmanın ən yüksək həddi 2010-cu ildə (10%), artımın ən yüksək həddi isə 2011-ci ildə (3 dəfə) olmuşdur. Azərbaycanın 2020-ci ildə xarici ticarət dövriyyəsi 24,5 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir ki, 2019-cu illə müqayisədə 26,4% azdır. 2020-ci ildə epidemiyanın genişlənməsi ilə əlaqədar Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsi azalaraq 2017-ci ilin səviyyəsinə yaxınlaşmışdır. Adıçəkilən epidemiya ilə əlaqədar beynəlxalq neft bazarında qiymətlərin 20,64% enməsi Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsinin azalmasına təsir edən həlledici amil olmuşdur. Türkiyə Statistika Qurumunun xarici ticarət verilənlərinə əsasən, 2020-ci ildə eyni adlı ölkənin dövriyyəsi 0,3% azalaraq 389,9 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Türkiyənin də ticarət tənəzzülü pandemiya ilə əlaqələndirilir ki, bu haqda ölkənin keçmiş Ticarət Naziri 2021-ci ilin 5 yanvar tarixli "2020-ci ilin xarici ticarət dəyərləndirilməsi" adlı iclasda danışıbmışdır[14]. Pandemiya olmasına baxmayaraq, Türkiyənin xarici ticarət dövriyyəsinin Azərbaycan ilə müqayisədə daha az (0,3%) enməsinə səbəb idxalın 4,3% artımı ilə əlaqədardır.

Azərbaycanın ümumi xarici ticarət dövriyyəsində Türkiyənin payı 2019-cu illə müqayisədə 2020-ci ildə 3% artaraq 17% olmuşdur. 2015-2019-cu illər intervalında Türkiyənin Azərbaycanın xarici ticarətində payının orta göstəricisi 9,5% təşkil etmişdir. 2015-ci ildən başlayaraq tarixi statistik tədqiqata əsasən, 2018-ci ildə Azərbaycanın ümumi xarici ticarət dövriyyəsində Türkiyənin payı ən yüksək həddə 13,5%-ə çatmışdır. Buna səbəb 2018-ci ildə TANAP layihəsi çərçivəsində Türkiyənin Azərbaycan qazının istehlakçısına çevrilməsi ilə bağlıdır.

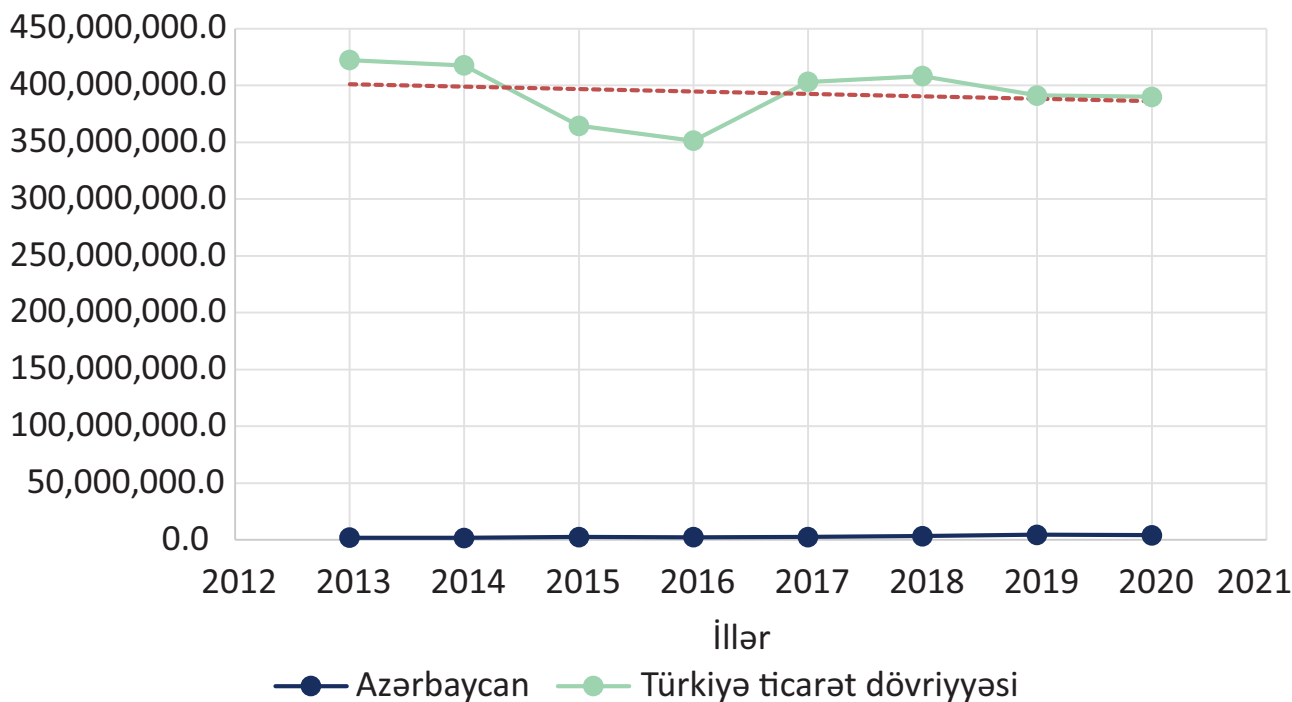
Diaqram 4: Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsində Türkiyənin payı



Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi [1]

Geniş ticarət münasibətlərinə malik olan Türkiyənin xarici ticarətində Azərbaycanın payı kiçikdir. Türkiyə Statistik Qurumunun 2020-ci il üzrə hesabatına əsasən, 389,9 mlrd. xarici ticarət dövriyyəsinin 0,5% hissəsi Azərbaycanın payına düşür. Bu göstərici 2019-cu illə müqayisədə 0,7% daha azdır. Diaqram 5-ə müvafiq olaraq, Türkiyə ilə Azərbaycan arasında kəşifən xəttin olmaması ticarətin həcm və dəyərləri arasındakı fərqi göstərir.

Diaqram 5: Türkiyənin xarici ticarətində Azərbaycanın miqyası



Mənbə: Türkiyə Statistika Qurumu

TÜRKİYƏ VƏ AZƏRBAYCAN XARİCİ TİCARƏT DÖVRIYYƏSİNDƏ QEYRİ-NEFT TİCARƏTİ

2015-2020-ci illər ərzində Azərbaycan-Türkiyə arasında ortalama 3188 adda mal və məhsul ticarət olunub¹. Yuxarıda göstərilən statistikalara əsasən, Azərbaycanın neft və qaz sektoruna xam neft-neft məhsulları və təbii qaz daxildir[2]. Statistik məlumatlara əsasən, Türkiyə Azərbaycanın qeyri-neft ixracında əsas tərəfdaşlarından biridir. Türkiyədən fərqli olaraq Azərbaycanın neft gəlirləri hesabına ixracı iqtisadi artıma müsbət təsir edə bilər[17]. Türkiyənin xarici ticarət kəsiri olduğu üçün böyüməyə əks təsirini göstərir[8]. Qeyd olunanları qeyri-neft ticarət dövriyyəsi üzrə isə iddia etmək mümkün deyil. Neft və qaz konsentrasiyasının yüksək olmasını şaxələndirmə əmsalları üzrə hesablamalar təsdiq edir[15].

2016-cı il pul-məzənnə siyasətində dəyişiklikdən sonra Azərbaycanın qeyri-neft üzrə nominal və real effektiv məzənnəsində dəyişikliklər baş verdi[9]. Dəyişikliyə əsas səbəb dünya bazarlarında neft-qaz qiymətlərinin enməsidir[10]. İdxalın qarşılınması istiqamətində valyutaya əlçatanlıq xam neft ixracından əldə edilən gəlirlər hesabına təmin edilir[11]. Azərbaycan hökuməti qeyri-neft iqtisadiyyatının inkişafı və qeyri-neft ixracının artırılması istiqamətində orta və uzun müddətli Strateji Yol Xəritələri qəbul etmişdir[5]. Yol Xəritələrində Azərbaycanın qeyri-neft ixracı üzrə artım üçün mal və məhsulların çoxşaxəliliyi təmin edilməli, habelə ikitərəfli və çoxtərəfli azad ticarət sazişlərinə qoşulması qeyd edilmişdir. Orta və uzunmüddətli strateji plana əsasən, Türkiyə ilə azad ticarət sazişinin bağlanması ilə bağlı imkanların qiymətləndirilməsi, iki ölkə arasında qeyri-neft ticarətinin stimullaşdırılması üçün əsas kimi qeyd edilib[5].

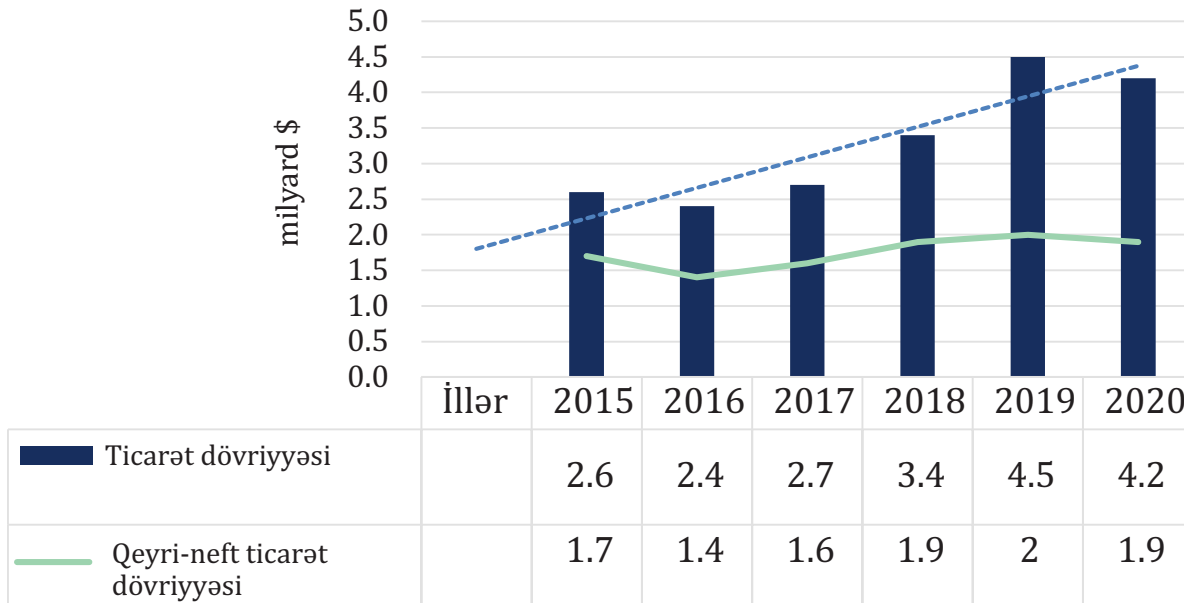
2020-ci ilin statistikasına əsasən, Azərbaycan ilə Türkiyə arasında qeyri-neft xarici ticarəti 5% azalaraq 1,9 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir[1]. Pandemiya səbəbi ilə Azərbaycanın qeyri-

¹ Hesablama Dövlət Statistika Komitəsinin [1] xarici ticarət bülletenində yer alan 6 rəqəmli mal nomenklaturasına əsasən müəlliflər tərəfindən aparılmışdır.



neft ixracında 6%, Türkiyənin ixracında isə 4,9% azalma qeyri-neft xarici ticarətinin enməsi ilə nəticələnib. Diaqram 6-ə görə, 2015-2020-ci illər arasında Azərbaycanın qeyri-neft ticarəti ilə ümumi ticarəti arasında ortalama 1,7 mlrd. ABŞ dolları fərq vardır. 2019-cu ildən etibarən fərqi iki dəfə artması təbii qaz ixracı üzrə həcmi (bax: diaqram 1) artması ilə əlaqədardır.

Diaqram 6: Azərbaycan və Türkiyənin ümumi və qeyri-neft xarici ticarəti

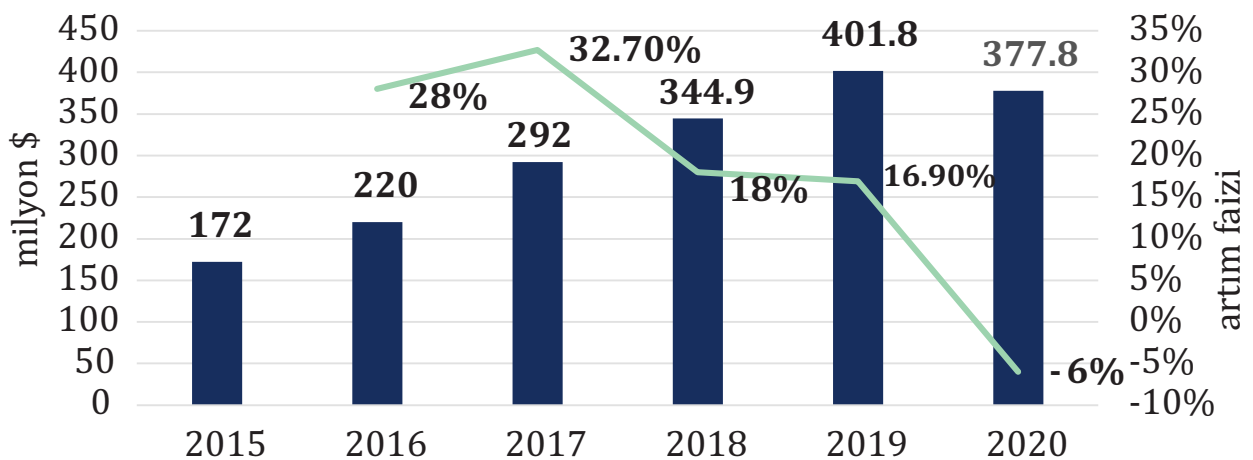


Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

Azərbaycanın qeyri-neft ticarəti dedikdə qeyri-neft ixracı ilə idxalın cəmi başa düşülür². 2709 və 2710 sayılı nomenklaturalar istisna olmaqla digər bütün mal və məhsullar üzrə edilən ixrac qeyri-neft ixracının tərkib hissəsidir. Türkiyə Respublikasının xarici ticarətində xam neft və təbii qaz yalnız idxalda pay tutur.

Azərbaycanın qeyri-neft ixracı 2020-ci il istisna olmaqla³ 2016-2019-cu illər ərzində ortalama 24% artmışdır. Nominal və real effektiv məzənnənin dəyişikliyinə rəğmən Türkiyə Respublikasına qeyri-neft ixracı 2016-cı ildə 28% artım ilə yekunlaşmışdır. Covid-19 pandemiyası nəticəsində eyni adlı ölkəyə qeyri-neft ixracında azalma qeydə alınsa da, Rusiya Federasiyasından sonra ikinci ən çox idxal edən ölkə kimi mövqeyini qorumuşdur[12].

Diaqram 7: Azərbaycanın Türkiyəyə qeyri-neft məhsullarının ixrac statistikası və artım faizləri



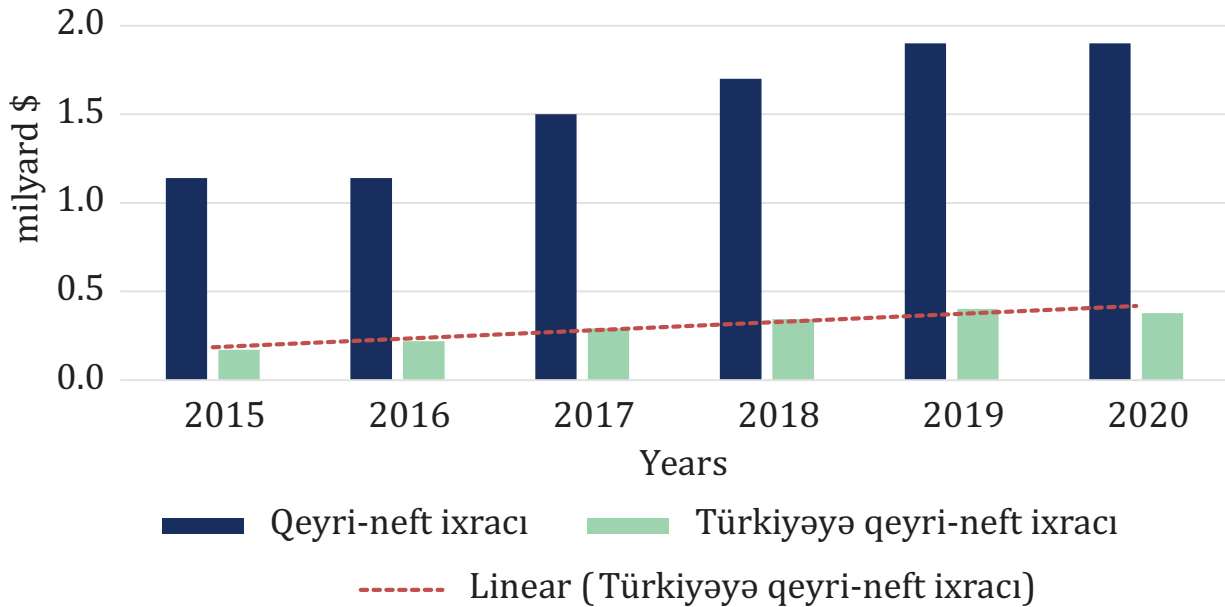
■ Türkiyəyə qeyri-neft ixracı — Türkiyəyə qeyri-neft ixracının artım faizi

² Təbii qaz və xam neft üzrə nəzərə çarpacaq idxal olmadığı üçün qeyri-neft idxal ümumi idxal kimi anlaşılır. Bu barədə xüsusi metodologiya yoxdur. Dövlət Gömrük Komitəsinin əvvəlki illərdə alınan nəticələrinə uyğun hesablama əsasında qənaətə gəlinib.

³ 2020-ci il Covid-19 Pandemiyası səbəbi ilə qeyri-neft ixracı azalıb.

2015-2020-ci illər ərzində Azərbaycanın qeyri-neft sektoru üzrə ixracının tərkibində Türkiyə 20,2% paya malik olmuşdur. Qeyd edilən illər ərzində Rusiya Federasiyasından (36,3% paya malikdir) sonra ikinci mövqedə qərarlaşan Türkiyə Respublikası qeyri-neft ixracında həlledici mövqeyə malikdir. Türkiyənin idxal etdiyi Azərbaycanın qeyri-neft məhsullarının isə idxalda payı aşağıdır[13].

Diagram 8: Azərbaycanın qeyri-neft ixracında Türkiyənin payı



Mənbə: Azərbaycan Dövlət Gömrük Komitəsi [2]

Türkiyə Statistika Qurumunun verilənlərinə əsasən, Azərbaycandan idxal edilən qeyri-neft məhsullarının payı 2015-2020-ci illər ərzində ortalama 0,07% təşkil etmişdir. "Türkiyənin xarici ticarətində məhsul və bazar diversifikasiyası" tədqiqatında konsentrasiya indeksləri üzrə hesablamalara əsasən, Türkiyənin idxal şaxələnməsi 1990-cı ilə nisbətən 2012-ci ildə 13,4% artmışdır[16].

Cədvəl 3

2015-2020-ci illərdə Azərbaycan və Türkiyə arasında aparılan xarici ticarət üzrə mal nomenklaturaları üzrə statistikasi

İllər	Türkiyə tərəfindən ixrac edilən əmtəələrin sayı	Azərbaycan tərəfindən ixrac edilən əmtəələrin sayı	Birgə ticarət edilən əmtəələrin sayı
2015	2635	194	2677
2016	3289	281	3335
2017	3244	375	3288
2018	3275	357	3319
2019	3243	365	3294
2020	3148	501	3217

Mənbə: Müəllifin DSK [1] və DGK-nın [2] məlumatlarına əsasən hesablaması.



Azərbaycan və Türkiyə arasında 2015-2020-ci illərdə ortalama 3188 adda altı rəqəmli mal nomenklaturası üzrə xarici ticarət həyata keçirilib. Cədvəl 3-də qeyd edilən göstəricilər hər iki ölkənin birgə ticarətinin tərkib hissəsində yer alan malların sayıdır. Tədqiqata əsasən, Azərbaycan 2020-ci il ərzində ticarət edilən 3217 adda malın cəmi 15,6%-ni Türkiyə Respublikasına ixrac edib. Eyni dövr ərzində Türkiyə qeyd edilən mal nomenklaturasının 97,9%-ni Azərbaycana ixrac etmişdir.

NƏTİCƏ

Azərbaycan və Türkiyə arasında xarici ticarət münasibətlərində enerji layihələrinin rolu tədqiqat çərçivəsində xatırlanıb. Beynəlxalq enerji layihəsinin statusuna malik "TANAP" Türkiyənin və Avropanın enerji təhlükəsizliyini təmin etməsi ilə bərabər Azərbaycanın təbii qaz ixracının xarici ticarətdə payının artması ilə nəticələndirdi. Yerli enerji qaynaqlarından səmərəli istifadə etmək niyyətində olan Azərbaycanın əldə etdiyi valyuta gəlirləri adıçəkilən sektor vasitəsilə təmin edilir. Habelə, Türkiyə ilə ticarət münasibətlərində Azərbaycanın təbii qaz və neft məhsulları yüksək paya malik olması hər iki ölkə üçün müxtəlif üstünlüklər və çağırışlar yaradır.

Tədqiqat çərçivəsində əmtəəlik qaz qiymətlərindəki volatilliyinin Azərbaycanın ixracına təsir etdiyini müşahidə etdik. Qeyri-neft ixracı üzrə Azərbaycanın Türkiyə bazarında rəqabətçiliyinin təmin edilməsi istiqamətində "Preferensial Ticarət Sazişi"nin gələcək illərdə təsiredici faktor olduğunu düşünmək mümkündür. Azərbaycan tərəfindən ixrac edilən məhsulların sayının 2020-ci il etibarı ilə 37,3% artımı müsbət gözləntiyə səbəb olur. Türkiyənin məhsul idxalında Azərbaycanın payının 2015-2020-ci illər ərzində ortalama 0,07%-ə malik olması hesablamalar əsasında təsbit edilib. Hər iki ölkənin birgə xarici ticarətinin 15 mlrd. ABŞ dolları çatdırılması üçün hüquqi və infrastruktur mühiti formalaşmışdır. Buna baxmayaraq, ticarətin daha da liberallaşdırılması istiqamətində atılacaq addımlar qarşıya qoyulan hədəfə çatmaq istiqamətində ümid yarada bilər. Azərbaycanın Türkiyəyə ixracının artımının enerji məhsulları hesabına deyil, qeyri-enerji ixracı vasitəsilə çatması üçün ilkin şərtlərdən biri "Azad Ticarət Sazişinin" bağlanması hədəfə çatmaq istiqamətində müsbət proqnoz yarada bilər. Sözügedən sazişin Türkiyədən daha çox Azərbaycan məhsullarının rəqabətçiliyinə təsir edəcəyini qeyd etmək mümkündür.



ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi
<https://stat.gov.az/>
2. Azərbaycan Dövlət Gömrük Komitəsi
<https://customs.gov.az/>
3. Azərbaycan Dəmir Yolları QSC
<https://freight.ady.az/>
4. Azərbaycan Mərkəzi Bank
<https://www.cbar.az/>
5. Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələrinin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı
<https://president.az/az/articles/view/21953>
6. Türkiyə Respublikası Prezidentinin ofisinin rəsmi qəzeti
<https://www.resmigazete.gov.tr/>
7. Türkiyə Cümhuriyyəti Enerji Birjasının tənzimlənməsi qurumu
<https://www.epdk.gov.tr/>
8. Esiyok, A.(2012). Türkiye ekonomisinde cari açık sorunu ve nedenleri (Current account deficit problem in Turkish economy and its reasons) Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 49 (569),63-86.
9. Nominal and real effective exchange rates of manat to foreign currencies, % (December 2000=100)
<https://www.cbar.az/page-41/macroeconomic-indicators>
10. Commodity Data Portal
<https://data.imf.org/?sk=471DDDF8-D8A7-499A-81BA-5B332C01F8B9>
11. OİLFUND explanation
<https://www.oilfund.az/fund/press-room/news-archive/1138>
12. İxrac İcmalı
<https://ereforms.gov.az/az/media/xeberler/ixrac-icmali-nin-2021-ci-ilin-yanvar-sayi-teqdim-edilib-23>
13. İmport statistics from Azerbaijan
<https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/db-s3abkab1c517y82?filters=18792%3D2019%2618792%3D2020%2618792%3D2018%2619283%3D78%20%20Azerbaijan&token=8d79727fff862a891ce574d27220bfebbf66fecf>
14. Türkiyə Cümhuriyyəti nazirinin çıxışı
<https://ticaret.gov.tr/haberler/bakan-pekcan-2020-yili-dis-ticaret-degerlendirme-toplantisinda-konustu>



15. Bayramov, V., Orujova, L. Volatility, Diversification and Oil Shock in Resource-rich Turkic Countries: Avenues for Recovery. Bilig. Autumn 2017/Number 83
16. Birol Erkan. Product and Market Diversification in Turkey's foreign trade. Volume 03 Issue 01: (2014) Jan.-Feb. 2014
<https://www.managementjournal.info/index.php/IJAME/article/view/146/140>
17. Morsy, H. (2009). Current account determinants for oil-exporting countries. IMF Working Paper, WP/09/28.
18. <https://www.g20.org/about-the-g20.html>
19. <https://www.bbc.com/azeri/region-58554851>
20. What is Risk Diversification?
<https://www.sharesight.com/blog/diversification-risk-return/#:~:text=Risk%20diversification%20is%20the%20process,sectors%20can%20cover%20the%20loss.>

CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS OF TURKISH-AZERBAIJANI TRADE RELATIONS

Nijat HAJIZADEH

Summary

The Republic of Turkey was one of the first countries to develop foreign trade relations after the Republic of Azerbaijan regained its independence in 1991. The developing trade relations between the two countries have also contributed to energy security since 2016, and the share of the Republic of Turkey in Azerbaijan's gas exports is growing. In addition, Turkey is not only the largest energy importer in Azerbaijan's foreign trade relations, but also has a high share in major non-oil exports. The only reason for Azerbaijan's high share in foreign trade between the two countries is energy. In addition, this indicator is a manifestation of Azerbaijan's low diversification from a commodity point of view.

Keywords: *Azerbaijan, Turkey, export, energy, non-oil, diversification.*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 11.04.2022

Çapa qəbul olunub: 22.07.2022